Jan Bransen, Word zelf filosoof, Veen Magazines, 2010.

Boekbespreking Katrien Schaubroeck ANTW 2011

Filosofen zijn wereldvreemd. Het is een reputatie waar ze moeilijk van af komen. Misschien wel omdat ze terecht is. Filosofen vinden de wereld immers vreemd. Ze nemen afstand van en stellen zich vragen bij de gewone gang van zaken. En dat is een interessante houding. Is het bijvoorbeeld niet vreemd dat wij publieke omgangsvormen doorgaans afmeten aan onpersoonlijke regels van fatsoen? Als kind werd ik op de vingers getikt toen ik de buurvrouw vroeg wie de avond voordien bij hen op bezoek was gekomen (ik had de auto's voor hun huis zien staan) - nieuwsgierig zijn is onbeleefd, werd me verteld. Maar toen een anonieme medetreinreiziger me laatst vroeg waar ik dan wel op vakantie was geweest (hij zag mijn zware koffer), vond ik dat eigenlijk best prettig en helemaal niet onbeleefd. Waarom is afstandelijkheid de norm en interesse in mekaar de uitzondering? Onze samenleving kent tal van vreemde gewoontes en onze leefwereld hangt aan elkaar van niet vanzelfsprekende aannames. De beste manier om tot dit besef te komen is je arsenaal aan *meningen* onder de loep te nemen. Het afstand nemen van je meningen en het vormen van tweede-orde meningen is waar 'reflectie' op neerkomt. En met de nodige nuancering en kwalificatie zou je reflectie de specialiteit van de filosoof kunnen noemen.

In *Word zelf filosoof* presenteert Jan Bransen in zes hoofdstukken even zo veel gereedschappen van de filosoof: reflectie als basis maar daarnaast ook focus op begrippen, de ontwikkeling van analogieën tussen begrippen, het expliciteren van relaties tussen begrippen, aandacht voor de wisselwerking tussen begrippen en verschijnselen en het gedachte-experiment. Hij wil dit instrumentarium aan de niet filosofisch geschoolde burger aanleren om hem te wapenen tegen de heersende meningencultuur. Dit boek is duidelijk ontsproten aan verontwaardiging: Bransen stoort zich aan het gepingpong met meningen in de media en op straat, waar van mensen verwacht wordt dat ze allerlei meningen hebben maar er niet op aangedrongen wordt die meningen te onderzoeken. Een andere cultuurkritiek zou kunnen ingaan op de verwachting: waarom moeten wij in godsnaam over van alles en nog wat een mening hebben? Maar Bransen is geen pyrrhonist en ziet geen heil in het opschorten van opinies, maar spoort aan tot verbeteren van de opinievorming. Hij noemt zijn boek een *wake-up call*, hij wil de filosoof in ieder van ons wakker schudden en aan het werk zetten met de zes genoemde vaardigheden.

Bransen is verontwaardigd over de oppervlakkige debatcultuur, omdat hij vindt dat ieder van ons als lid van een taalgemeenschap de verantwoordelijkheid heeft om zich te bezinnen over zijn woordgebruik. Als de minister jongeren hufters noemt, heeft dat reële consequenties. Bransen zou zeggen dat de minister daarmee een stukje wereld creëert: door een verschijnsel te isoleren en te benoemen roept een begrip iets nieuws in het leven. Twintig jaar geleden liepen er geen hufters rond in Nederland, want het begrip 'hufter' bestond nog niet. Wanneer men de aandacht verschuift van woorden naar begrippen, onthult er zich achter de meest onschuldige mening een ingewikkeld kluwen aan veronderstellingen en evaluaties dat te denken geeft. Hoezo "voedselbanken dienen niet om arme mensen van lingerie te voorzien"? Is een voedselbank er enkel om voedsel te bedelen of staat 'voedsel' in dit geval voor al wat tot een minimum aan levenskwaliteit bijdraagt? Hoezo "wie zijn kind goed wil opvoeden, kan maar best een opvoedcursus volgen?" Vraagt opvoeden om een deskundigheid die je in

een cursus kan aanleren? Is de vergelijking tussen opvoeden en mediteren, koken of automechanica wel terecht, en is de analogie met een activiteit zoals 'samen wandelen' niet correcter (zoiets leer je niet in een cursus)? Aan de hand van talloze voorbeelden en in een heldere, meeslepende, opvallend vlotte stijl beschrijft Bransen de zes filosofische vaardigheden, en hij laat in één moeite zien hoe een toepassing ervan inzicht schept in het doorgaans onbewuste, alledaagse proces van opinievorming.

De sterkste stukken uit het boek zijn de passages waar Bransen filosofische vaardigheden illustreert aan de hand van thema's uit het actuele (Nederlandse) publieke debat. De hufters, de voedselbanken, het elektronisch kinddossier – Bransen pleegt een filosofische interventie op elk van deze hete thema's. Een van de mooiste staaltjes dwarsdenken levert Bransen met zijn analyse en evaluatie van Paul de Leeuws onfatsoenlijke interviewstijl. De vaststelling dat de Leeuw duidelijk lak heeft aan fatsoen maar bij vele Nederlanders ook erg sympathiek overkomt, wordt door Bransen aangegrepen als een gelegenheid om te reflecteren over de begrippen FATSOEN en SYMPATHIE. Sluiten deze mekaar werkelijk uit? En als dat zo is, valt fatsoen dan steeds te verkiezen? Deze begripsanalyse levert interessante inzichten op, zelfs al volgt men Bransen niet in zijn oordeel dat Nederland nood heeft aan minder fatsoen en meer sympathie (dus aan mensen zoals Paul de Leeuw). Overtuigd van het sentimentalistisch humanisme pleit Bransen voor een alternatieve publieke moraal, namelijk één gebaseerd op medemenselijkheid, engagement en persoonlijke interactie eerder dan op onpersoonlijke regels van fatsoen en afstandelijkheid.

Bransen stelt duidelijk dat het hem in de eerste plaats te doen is om een aanleren van vaardigheden, maar omdat filosoferen nu eenmaal ergens over gaan moet, past hij de vaardigheden toe op problemen en posities die hem nauw aan het hart liggen. Dat persoonlijke programma leidt tot een bevlogenheid aan de kant van de auteur en verhoogde betrokkenheid aan de kant van de lezer, en was daarom een goede keuze. Maar uiteraard verhindert de opzet van dit boek een grondige uiteenzetting van het sentimentalistisch humanisme, waardoor er vele vragen open blijven. Denkt Bransen echt dat morele rationalisten de emotionele kant van de mens totaal negeren? En kan hij als sentimentalist uitleggen waarom iemand morele plichten heeft ten aanzien van zijn medemens ook als hij er geen sympathie voor voelt (omdat hij bvb. in een slordige kamer zit, een slechte dag heeft, depressief is, de andere te eigenaardig of antipathiek vindt)? En wanneer Bransen regels van fatsoen identificeert met een publieke moraal, ontkent hij daarmee het onderscheid tussen etikette en moraal, een onderscheid waar een Kantiaanse moraal van afhangt?

Ook met betrekking tot de hoofdbedoeling van dit boek, namelijk de presentatie van de filosofische methode, blijven er sommige vragen onbeantwoord: mij is het bvb niet duidelijk wat Bransen verstaat onder 'meningen', het sleutelwoord van het boek. Meningen hebben volgens Bransen niet enkel een cognitieve component waardoor ze toegang verschaffen tot een kenbare wereld, maar ook een evaluatieve component waarmee ze uitdrukking geven aan wat de wereld voor ons betekent. Daarom kunnen meningen zowel bindmiddel als splijtstof zijn in een samenleving en is het belangrijk ze te onderzoeken. Deze beschrijving past natuurlijk perfect op de waarde-oordelen waar het in publieke debatten vaak om gaat. Maar Bransen noemt ook de uitspraak "Budapest is een grotere stad dan Arnhem" een mening. Wil hij werkelijk alle overtuigingen een evaluatieve component toedichten?

En verder valt het op dat Bransen de activiteit van het filosoferen wel heel nauw laat aansluiten bij die van het conceptueel analyseren. Maar is conceptuele analyse niet slechts een deel van de filosofische praktijk? Behoren, ik zeg maar wat, het geven van argumenten (deductief, inductief en abductief), het doorprikken van drogredenen en het opmerken van logische redeneerfouten niet tot het instrumentarium van de filosoof? In dit verband is het veelzeggend dat Bransen de filosofische vaardigheden aanprijst omdat ze leiden niet tot betere opinies maar tot betere opinievorming. Wijsgerige reflectie zorgt er volgens Bransen voor dat we ons beter verhouden tot onze meningen, niet dat we met betere meningen achterblijven. Wanneer Bransen schrijft dat het voor een gecontroleerde inzet van je meningen belangrijk is te weten waarom je de meningen hebt die je hebt, bedoelt hij niet dat je er meer argumenten voor moet leren bedenken maar dat je je bewust moeten worden van de herkomst ervan, meer precies van het begrippenkader dat eraan ten grondslag ligt. Wie dat begrippenkader boven tafel krijgt, zal tijdens een discussie niet meer in verlegenheid worden gebracht door de vraag waarom hij eigenlijk meent wat hij meent. Dat Bransen het zo belangrijk vindt dat mensen weten hoe ze aan hun mening gekomen zijn, doet vermoeden dat hij een inzicht in de genealogie van meningen noodzakelijker acht dan een rechtvaardiging ervan. Hoe interessant ook, dat dit de essentie van een filosofisch omgaan met meningen zou zijn, spreekt niet vanzelf.

Wat het algemene project van Bransens boek betreft, kan ik me indenken dat menig academisch filosoof struikelt over de suggestie dat gelijk wie filosoof kan worden, als hij de zes vaardigheden maar toepast. Waarom richten we dan nog vijfjarige filosofieopleidingen aan de universiteit in? En bepaalt ook het onderwerp waarop een methode wordt toegepast niet of het resultaat filosofie is? Sommigen menen zelfs dat het populariseren van filosofie op zich incoherent is, omdat echte filosofie zich niet laat commercialiseren. Wat er ook van zij, op het moment dat deze sceptici hun tegenbetoog houden, expliciteren ze hun begrippenkader en onderzoeken ze het begrip FILOSOFIE. Begeven ze zich dan niet al filosoferend in de publieke ruimte? In tijden van onderwijsdemocratisering en wetenschapspopularisering houdt de relevantievraag haast elke beroepsfilosoof bezig: kan filosofie buiten de muren van de academie enig verschil maken of moeten filosofen zich neerleggen bij hun reputatie van wereldvreemdheid en net weerstaan aan de druk om ‘maatschappelijk relevant’ en ‘productgericht’ te zijn? *Word zelf filosoof* laat zien dat het ene het andere niet uitsluit: filosofische wereldvreemdheid is maatschappelijk relevant en productief. De objectie dat niet om het even welk onderwerp zich leent tot wijsgerige reflectie, kan kloppen (hoewel ik niet meteen veel voorbeelden kan bedenken) maar in ieder geval zijn de onderwerpen die in *Word zelf filosoof* de revue passeren (vrije wil, opvoeding, integratie, moraal …) stuk voor stuk gesneden koek voor filosofen. En de vrees dat Bransen met dit boek filosofie-opleidingen overbodig zou maken, lijkt mij even onterecht als zou hij een professionele opleiding journalistiek discrediteren door te schrijven over ‘de journalist in jou die wil horen wat je kinderen op school geleerd hebben die dag’. Bransen ondermijnt de filosofie niet. Integendeel. Hij slaagt glansrijk in de uitdaging om een abstracte methode als filosofische begripsanalyse aantrekkelijk, relevant en nuttig te maken voor een breed publiek.

Katrien Schaubroeck

Postdoctoraal onderzoeker van het NWO aan de Universiteit Utrecht